

Territori, patrimoni i turisme a les entitats de població del Segrià nord

INTRODUCCIÓ

La comarca del Segrià és coneguda, entre moltes altres coses, per la ciutat de Lleida i la fruita dolça. Lleida és boira a l'hivern i xafogor a l'estiu, la Seu Vella, l'estació de trens i el riu Segre. Més enllà de la visió centrada en la capital, la fruita dolça també esdevé una icona que representa la comarca.

No obstant això, aquest territori ofereix indrets anònims que fins i tot els mateixos segrianencs desconeixen. Una sèrie d'entitats de població¹ situades al nord, amagades sota la dependència administrativa del municipi al qual pertanyen, són un exemple únic de repoblació a Catalunya. Nasqueren molt temps enrere, però les guerres, les males collites o inclemències diverses en provocaren l'abandó. No és fins a l'època moderna que aquestes entitats de població tornen a aparèixer al mapa, per diferents motius:

- Generen riquesa a empresaris i propietaris de terres.
- Aporten un futur laboral estable als nous habitants.
- Hi ha la possibilitat de treure un major rendiment del camp i dels recursos existents a la zona per part de l'administració.
- Afavoreixen la redistribució de la població en un intent d'equilibrar el territori.

Per altra banda, els nous nuclis urbans sorgits d'aquesta repoblació conviuen amb les restes que encara es conserven dels primers assentaments humans coneguts. Castells i altres elements arquitectònics construïts en una altra època comparteixen espai amb carrers i edificis de construcció recent. És un contrast força interessant que permet pensar en la possibilitat de convertir la visita per aquestes entitats de població en un producte turístic. La barreja arquitectònica és atractiva per als amants del patrimoni i el paisatge esdevé una experiència alternativa al turisme de sol i platja.

A partir d'aquestes reflexions, doncs, l'objectiu d'aquest treball és posar les bases per dinamitzar el territori tenint en compte tres àmbits de treball:

- Agrupar aquestes entitats de població dins d'una ruta totalment nova.
- Conèixer el patrimoni existent i el seu estat de conservació.
- Mostrar els atractius turístics de la zona.

Jordi Tunica-Gros

Responsable del projecte viatgepercatalunya.cat.
Email: viatgepercatalunya@gmail.com

RESUM

Algunes entitats de població situades al nord de la comarca del Segrià tenen quelcom en comú. Les restes arqueològiques mostren que foren creades per antigues civilitzacions i, després d'uns segles, foren abandonades progressivament. Curiosament, els canvis econòmics, industrials i polítics dels darrers dos segles portaren a aquestes entitats de població a repoblar-se i encara avui estan habitades. L'objectiu d'aquest treball és visitar aquestes entitats de població, prendre en consideració el seu patrimoni dins de la zona on s'ubica i, finalment, crear una ruta insòlita que inclogui aquesta part única del territori per tal que esdevingui un producte turístic.

PARAULES CLAU

Repoblació, arquitectura, paisatge, assentament

ABSTRACT

The region of Segrià has in its north side some localities which have something in common. Archaeological remains show that they were created by old civilizations and, after few centuries, they were progressively abandoned. Economical, industrial and political changes during the last two centuries made curiously enough these localities repopulate and they still have people living there today. The aim of this study is to take these localities as a starting point to visit them, taking into account their heritage and the territory where they are, and to create a new route that includes this unique part of the territory in Catalonia as a tourist product.

KEYWORDS

Repopulation, architecture, landscape, settlement

¹ En aquest treball s'utilitza l'hiperònim entitat de població per no entrar a valorar amb criteris subjectius què és cada indret que hi és descrit. Aquests indrets, per la seva poca rellevància en termes d'extensió, població o història, no estan clarament definits.

ASPECTES METODOLÒGICS

Per a realitzar aquest treball s'ha traçat una ruta que s'emmarca dins del projecte *Viatge per Catalunya* (<http://viatgepercatalunya.cat>) que consisteix a esbrinar si és possible recórrer totes les entitats de població de Catalunya² a bord d'un automòbil del 1985.

La ruta que s'exposa en aquest treball és una part de la ruta *Re poblaments segrianencs* d'aquest projecte i transcorre per 6 entitats de població que tenen la peculiaritat que no constitueixen per si mateixes un municipi (fig. 1). Són:

- La Colònia Alcanís (Rosselló)
- La Mata de Pinyana (Alguairó)
- La Saira (Almacelles)
- Raimat (Lleida)
- Sucs (Lleida)
- Gimènells (Gimènells i el Pla de la Font)

Tot i això, en el context geogràfic on s'emplaça aquest treball, es poden incloure altres entitats de població que poden complir els criteris que s'han seguit en aquest treball.

La ruta s'ha fet físicament seguint la metodologia del *Viatge per Catalunya*, és a dir, s'ha fet servir el mateix vehicle, s'han fet les anotacions corresponents d'hora i quilometratge i s'han fet una sèrie de fotografies representatives per il·lustrar la ruta i aquest treball. Les xifres resultants mostren que la ruta ha tingut una durada de 3 hores i 40 minuts i que s'han recorregut 63,8 quilòmetres.³

Fig. 1: Esquema de la ruta proposada.

En el context d'aquest treball, cada entitat de població visitada en aquesta ruta té el seu apartat, que es divideix en tres parts:

1. Breu resum històric de l'origen de l'entitat de població i contextualització actual.
2. Relació d'alguns dels elements arquitectònics presents en l'Inventari del Patrimoni Cultural Català (IPA) —definit per la llei 9/1993 de 30 de setembre— i altres que, tot i no estar inventariats, s'han considerat rellevants per a aquest treball donada la seva importància històrica i arquitectònica.
3. Recull fotogràfic d'elaboració pròpia per il·lustrar el patrimoni descrit.

Per evitar entrar en controvèrsia toponímica, els topònims segueixen el *Nomenclàtor estadístic d'entitats de població de Catalunya*, elaborat per l'Institut d'Estadística de Catalunya.⁴ Dins d'aquest apartat, el treball només parla dels nuclis de població i obvia aquelles edificacions que, per la seva distància amb el nucli de població, resten aïllades i conformen el que el Nomenclàtor anomena disseminats.

Les descripcions dels elements arquitectònics s'han extret de referències bibliogràfiques, de la pàgina web de l'IPA (<http://www.patmapa.gencat.cat>)⁵ i dels cartells informatius trobats *in situ*. Finalment, l'ordre de les entitats de població segueix un criteri geogràfic i viari. Surt des del nord-est de la comarca en direcció al sud-oest.

LA RUTA PROPOSADA

La Colònia d'Alcanís

Les primeres referències escrites d'Alcanís daten del segle XII (CATALÀ 2012). Al cap de sis segles, la manca de dades i la desaparició del topònim en els censos de població indiquen que probablement hi hagué un despoblament. Amb el poble abandonat, l'any 1876, José Cirera presentà un projecte per establir una fàbrica en els antics terrenys d'Alcanís, aprofitant el pas del canal de Pinyana i un salt d'aigua. El projecte es féu realitat quatre anys més tard. S'hi construï la fàbrica juntament amb casa per als amos, casa per al director i el majordom, església, escola i frontó. Envoltant aquestes instal·lacions es crearen tres carrers de cases per als treballadors. La colònia industrial s'anà ampliant en paral·lel al creixement que experimentà la fàbrica durant el segle XX i tingué diferents propietaris al llarg d'aquest segle, fins que tancà les portes.

“La colònia industrial s'anà ampliant en paral·lel al creixement que experimentà la fàbrica durant el segle XX

² Seguint uns criteris d'admissibilitat que el projecte ha establert prèviament i que es poden consultar des de l'enllaç al blog <http://viatgepercatalunya.blogspot.com/2009/12/criteris.html> (consulta: 7 de gener de 2014).

³ El càlcul de temps i distància es fa sortint de la primera entitat de població proposada fins a la darrera, a la velocitat indicada per a cada via. L'aturada en cada entitat de població inclou el procés de buscar el lloc idoni per aturar el vehicle i la realització de les fotografies publicades.

⁴ El Nomenclàtor estadístic d'entitats de població de Catalunya es pot consultar a la xarxa des de l'enllaç <http://www.idescat.cat/cat/idescat/publicacions/catalleg/pdfdocs/nomencat2010.pdf> (consulta: 7 de gener de 2014).

⁵ Els enllaços estan recollits en l'annex d'aquest treball.

Actualment, arran d'una remodelació dels anys vuitanta i del tancament de la fàbrica, l'aspecte de la Colònia d'Alcanís ha canviat notablement. Alguns dels elements que la caracteritzaven han desaparegut. Del que encara se'n conserva, hi destaquen:

- L'església (Fig. 2): «Edificació neoclàssica de no gaire antiguitat dedicada al Sagrat Cor de Jesús». Està pendent d'una partida pressupostària de l'Ajuntament de Rosselló per fer-hi una intervenció (CATALÀ 2012: 30).
- La casa dels amos (Fig. 3): Edifici reformat i convertit en un restaurant.
- La casa del director i el majordom (Fig. 4): Edifici clausurat. Hi havia un projecte pendent per convertir-les en un hotel d'entitats.

La Mata de Pinyana

Nasqué l'any 1877 com a emplaçament de l'empresa J. Serra i Cia. i s'ubicà al límit entre els termes municipals d'Alguaire i Almenar. Fou coneguda popularment com «la colònia d'Alguaire» (FORNS 2006: 175). Juntament amb la fàbrica es construïren 16 habitatges i alguns equipaments bàsics. L'any 1921, la propietat passà a mans de Fàbriques de L. Mata i Pons, SA.

“La màxima activitat industrial tingué lloc durant la Segona República Espanyola

La colònia experimentà un desenvolupament constant durant gairebé un segle, llevat dels períodes en què hi hagué guerres. La màxima activitat industrial tingué lloc durant la Segona República Espanyola, quan s'hi comptabilitzaven més de dos-cents telers i cinc-cents treballadors, la majoria dones. Anys més tard, però, la crisi del

sector provocà la fallida i tancament de l'empresa, cosa que deixà la colònia òrfena.

Actualment, l'entitat de població de la Mata de Pinyana conserva l'organització dels carrers i els habitatges que s'hi anaren construint des de final del segle XIX. Només s'hi han realitzats reformes o rehabilitacions puntuals per l'envelliment d'algunes de les cases. L'IPA té inventariats, entre altres:

- La fàbrica de teixits (Fig. 5): Obra popular de la qual remarquen els elements estructurals i la xemeneia.
- L'ermita (Fig. 6): Edificació construïda probablement l'any 1903. Comparteix elements estructurals amb la resta de construccions contigües.
- Els habitatges (Fig. 7): Edificis de dues plantes que recorden l'estètica popular andalusa. «Foren construïts amb els mínims exigits per l'època» (FORNS 2006).

Fig. 2: L'església del Sagrat Cor de Jesús (la colònia Alcanís).

Fig. 3: La casa dels amos (la colònia Alcanís).

Fig. 4: La casa del director i el majordom (la colònia Alcanís).

Fig. 5: La fàbrica de teixits (la Mata de Pinyana).

Fig. 6: L'ermita (la Mata de Pinyana).

Fig. 7: Carrer on s'ubica l'ermita (la Mata de Pinyana).

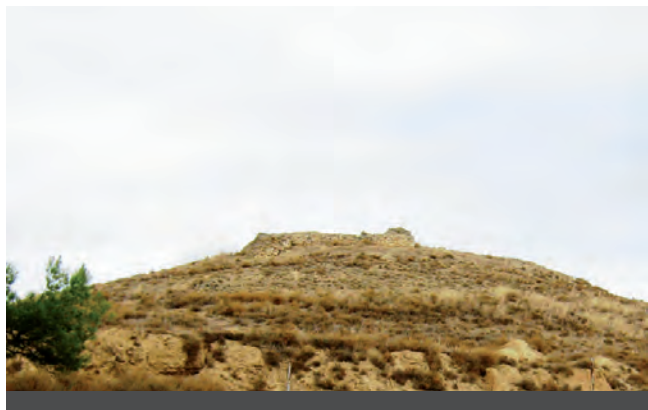

Fig. 8: El castell de la Saira.

Fig. 9: Capella de Sant Jaume (la Saira).

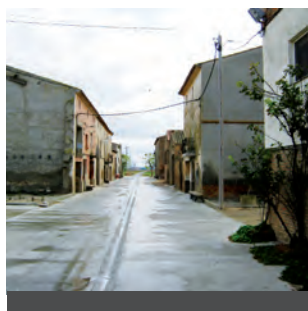

Fig. 10: Carrer Major (la Saira).

Fig. 11: Castell de Raimat.

Fig. 12: Església del Sagrat Cor (Raimat).

La Saira

Les restes del castell situat a pocs metres de l'actual nucli urbà indiquen la presència de població fa més de mil anys. S'ubicà molt a prop del camí de Tamarit a Lleida i carrerada reial, a l'extrem oriental del terme municipal d'Almacelles. La seva situació com a cruïlla, allunyada d'un nucli de població gran que el defensés, féu que fos un lloc de pas de bandolers,⁶ i provocà que es despoblés.

Renasqué amb Almacelles a final del segle XVIII. S'anomenà també «la Saida o Almacelletes, segons la tradició» (CLÚA 1970: 265). D'acord amb els censos de població, ha tingut sempre una població baixa, però estable al llarg del temps.

Actualment, l'entitat de població de la Saira manté la mateixa aparença de les darreres dècades. L'IPA té inventariat, entre altres:

- El Castell de la Saira (Fig. 8): Probablement construït entre els segles X i XI. Es troba en runes. Per les restes que se'n conserven es podria tractar d'un conjunt fortificat en forma quadrangular. Forma part de la ruta arqueològica del Segrià.

D'altra banda, cal destacar-ne:

- La capella de Sant Jaume (Fig. 9): Situada en una petita plaça dins del carrer Major (Fig. 10). És d'estil neoclàssic, amb una planta rectangular de 14 per 7 metres. Té teulat a dues aigües i campanar d'espada. Ha estat restaurada i condicionada l'any 2013 coincidint amb el 240è aniversari de la col·locació de la primera pedra de la nova població d'Almacelles. Aquesta data s'aproximaria molt probablement a la primera pedra de la nova població de la Saira.

Raimat

La presència humana a Raimat, d'acord amb les restes arqueològiques, es remunta com a mínim als romans. Els sarraïns ocuparen el lloc fins que el comte de Barcelona el reconquerí l'any 1149. Raimat i les tres mil hectàrees d'extensió que se li atribuïren feren del lloc un domini senyorial durant molts segles. Des de mitjan segle XVII fins a principi del segle XX restà pràcticament despoblat.

L'any 1914, Manuel Raventós comprà les terres i Raimat es transformà en un «cas únic de colònia agrícola» (CORRETGE 2000: 70). S'hi construïren cases per als treballadors i tota una sèrie d'equipaments. Al mateix temps s'hi plantaren desenes de milers d'arbres de regadiu i s'hi obriren més de 150 quilòmetres en camins, entre altres canvis. A final dels anys seixanta, l'auge dels vins començà a donar fama a aquesta entitat de població. Els vins i caves que s'hi produeixen estan inclosos en la denominació d'origen Costers del Segre.

Actualment, Raimat és una entitat municipal descentralitzada de Lleida. Els noms dels carrers i els camps de vinya indiquen que el món del vi segueix tenint un paper principal en tot el nucli de població. L'IPA té inventariat, entre altres:

- El Castell de Raimat (Fig. 11): Fortalesa que conserva alguns murs antics. És una propietat privada. Declarat Bé Cultural d'Interès Nacional.

D'altra banda, cal destacar-ne:

- L'església del Sagrat Cor (Fig. 12): Consagrada el 1922, és d'estil modernista. Des del 1999 forma part del bisbat de Lleida.

⁶ Clúa assenyala que la tradició oral recorda encara alguna d'aquestes històries. Històries de lladres i altres personatges de mal viure que solien aprofitar la Saira per cobrar impostos abusius per protegir els habitants, o bé saquejar els rebosts en busca de queviures per seguir fent camí.

Sucs

El conjunt arqueològic del Vilot de Sucs indica la constància d'assentaments humans mil anys abans de Crist. Durant la baixa edat mitjana, Sucs prengué importància per a la reconquesta de Lleida. Després de la reconquesta, Sucs tingué un període d'estabilitat llarg durant el qual s'hi optimitzaren les collites i n'augmentà la població. Segles més tard, la situació anà canviant. Anys de males collites i la pesta negra, entre altres, acabaren despoblant per complet el lloc. La zona serví per pasturar i practicar la caça fins a la guerra civil espanyola. Passada la guerra, l'Institut Nacional de Colonización comprà els terrenys per construir-hi el poble des de zero. La intenció fou d'atreure nous colons perquè s'hi establissin i treballassin la terra, que fins aleshores no estava explotada agrícolament (GONZÁLEZ ET AL. 1991).

Actualment, Sucs és una entitat municipal descentralitzada. El Vilot es manté i les primeres cases que s'hi construïren ja formen un petit casc antic que es pot identificar fàcilment. Com a conseqüència de l'augment de la població, s'hi han edificat nous edificis al voltant. L'IPA té inventariats, entre altres:

- L'església (Fig. 13): És una edificació senzilla. Consta d'una sola nau. Té motius neoclàssics i el campanar és prismàtic. S'alça al mateix temps que s'hi construïren les primeres cases.
- El castell (Fig. 14): Una fortalesa d'origen àrab, situat al punt més elevat del turó. Fou desenterrat amb l'arribada del projecte de l'INC.

D'altra banda, cal destacar-ne:

- La casa gran (Fig. 15): edificació de grans dimensions que allotjava els primers colons vinguts a l'espera que s'acabessin de construir les seves cases.

Gimenells

Nascut després de la guerra civil espanyola dins d'un pla de repoblament agrícola, Giménells és la primera entitat de població creada des d'un despatx per l'Institut Nacional de Colonización. Seguí l'estructura de les colònies industrials americanes del segle XX, que recordaven als temps dels virreis d'ultramar.

Per atreure-hi població, l'INC oferí terres, préstecs i assessorament tècnic. Després d'un període de treballar-les, els agricultors tingueren la possibilitat de quedar-se les terres en propietat. A canvi, els nous colons aportaven bestiar i eines i satisfien una quota, ja fos amb els rendiments obtinguts o en efectiu. S'acolliren a la proposta catalans, aragonesos i andalusos principalment (AJUNTAMENT DE GIMENELLS 1995). Forma municipi propi juntament amb el Pla de la Font des de l'any 1991.

Actualment, Giménells conserva pràcticament intacte el seu disseny inicial amb canvis poc significatius, fruit del creixement del seu nucli de població i algunes reformes per envelliment de les cases. L'IPA té inventariats, entre altres:

- El castell de Giménells (Fig. 16): És esmentat ja al segle XIII. Consta d'una torre quadrangular i de restes del que podia haver sigut una cisterna i un celler.
- L'edifici de l'Ajuntament (Fig. 17): Ubicat al centre del nucli urbà, té una porxada que conforma una part de la plaça en la qual està situat.
- L'església de la Mare de Déu del Roser (Fig. 18): Fou la primera edificació que es començà a construir en la nova entitat de població. Està formada per dues naus de dimensions diferents que perden volum en apropar-se al carrer.

Fig. 13: Església de Sucs.

Fig. 14: Castell de Sucs.

Fig. 15: Casa gran (Sucs).

Fig. 16: Castell de Giménells.

Fig. 17: Edifici de l'Ajuntament (Giménells).

Fig. 18: Església de la Mare de Déu del Roser (Giménells).

CONCLUSIONS

Segons l'estudi de les entitats de població descrites en aquest treball, el seu context geogràfic dins de la comarca del Segrià i altres factors observats durant la realització física de la ruta proposada, es pot concloure que:

1. El fenomen del repoblament és comú en totes aquestes entitats de població, si bé els motius que n'han provocat el renaixement són diversos.
2. El conjunt urbanístic de les entitats de població visitades presenta diferències notables amb la resta de la comarca. Aquestes singularitats converteixen la ruta en un atractiu turístic potencial.
3. La ruta proposada pot dividir-se en diverses etapes.⁷ Una de les possibles divisions pot ser, per exemple:

- a. La part de colònies industrials (la Colònia Alcanís i la Mata de Pinyana)
- b. La part de castells (la Saira, Raimat, Sucs i Gimènells)
- c. La part de l'Institut Nacional de Colonització (Sucs i Gimènells)

4. La ruta proposada també pot ampliar-se a altres entitats de població que, tot i que no apareixen en aquest treball, tenen certes similituds i prou interès com per poder incloure-les-hi.⁸
5. Els elements arquitectònics observats han sofert històricament un maltractament evident. Tot i això, la situació en què es troba aquest patrimoni actualment no exclou la possibilitat de poder-hi fer intervencions per millorar-ne l'estat.
6. El producte turístic resultant, amb un correcte desenvolupament, podria encaixar en les noves tendències de turisme interior que es promociónen en l'actualitat.

BIBLIOGRAFIA

AJUNTAMENT DE GIMENELLS (1995): *Gimènells celebra els seus 50 anys d'història com a poble* [Pel·lícula], Gimènells, Ajuntament de Gimènells.

CATALÀ (2012): Joan Català Codina, *La colònia d'Alcanís: un record, una finestra...*, Lleida, Pagès Editors.

CLÚA (1970): Mn. Josep Clúa, «La Saida», dins René Perrin et al., *Almacelles, visió d'un poble*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 265–268.

CORRETGE (2000): Fabià Corretgé Blasi, *Raimat. 85 anys de futur: 1914–1999*, Lleida, Codorniu S. A.

FORNS (2006): Josep Forns Bardají, «La Mata de Pinyana», dins Enric Vicedo Rius et al., *Els canals de Pinyana i Fontanet: l'aigua com a factor transformador de la regió de Lleida*, Lleida, Pagès Editors, p. 175–179.

GONZÀLEZ ET AL. (1991): Joan Ramon González Pérez et al., *Cròniques de Sucs*, Lleida, Ajuntament de Lleida.

ANNEX

Taula dels diferents elements arquitectònics exposats en aquest treball que consten com a béns inventariats per l'*Inventari del Patrimoni Arquitectònic de Catalunya*, ordenats segons el número de registre adjudicat i acompanyat de l'enllaç corresponent al web <http://www.patmapa.gencat.cat>, el cercador en línia del patrimoni cultural català del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya:

Codi IPA	Element Arquitectònic	Enllaç curt	Codi IPA	Element Arquitectònic	Enllaç curt
850	Castell de Gimènells	http://ves.cat/hrLM	14184	Fàbrica de la Mata de Pinyana	http://ves.cat/hrdB
1076	Castell de Sucs	http://ves.cat/hsRt	14243	Edifici de l'ajuntament	http://ves.cat/hrLQ
1077	Castell de Raimat	http://ves.cat/hsvb	14244	Església parroquial de la Mare de Déu del Roser	http://ves.cat/hrLR
14182	Ermita de la Mata de Pinyana	http://ves.cat/hrdC	14431	Església de Sucs	http://ves.cat/hsRI
14183	Habitatges de la Mata	http://ves.cat/hrdD	30762	Castell de la Saida	http://ves.cat/hre8

AGRAÏMENTS: A Xavier Solé-Senan i Alejandro Juárez Escario pel seu assessorament científic en la realització d'aquest treball.

⁷ La divisió de la ruta està pensada per dos motius. El primer, distingir elements específics que tenen en comú algunes de les entitats de població entre si —com reflecteix l'exemple— i adaptar el recorregut segons el públic al qual va dirigida la ruta. El segon respon a una qüestió temporal, ja que com que la ruta pot durar més d'un dia es pot aprofundir en cadascuna de les aturades.

⁸ Tot i que no s'esmenten en aquest treball, altres entitats de població que es podrien incloure dins d'aquesta ruta serien, per exemple, Malpartit, el Pla de la Font, Vallmanya i Montagut, entre altres.